

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 335-344, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 11.10.2018 Kabul Tarihi: 03.01.2019

MEKÂN HAFIZASINDA AİDİYET ARAMA PRATİKLERİ: BOŞ ZAMAN KÜLTÜRÜ VE DELİLER KAHVEHANESİ ÖRNEĞİ¹

*Search Practices For Belonging In Space Memory: Leisure Culture and An Example Of
Madmen Coffeehouse*

Figen KANBİR²

ÖZ

Geleneksel kültürde, erkeklerin kamusal hayatta en gözle görülebilir alanlarından biri kahvehanelerdir. Kahvehaneler ortaya çıkmalarından bu yana, erkekler için, mekân olmalarının çok ötesinde sosyalleşme alanları olmuştur. Her ne kadar geçmişte erkeklerin toplaşma mekânları olarak anılsa da araştırmamızı yürüttüğümüz mekân örneği olarak İstanbul Fatih'teki "Deliler Kahvehanesi" kadınların, erkeklerin ve çocukların toplaşma mekânı özelliğini sergilemektedir. Bununla birlikte kahvehaneler ilk kuruluşlarından bu yana farklı adlarla ve amaçlarla kurulmuştur. Bu bağlamda bireyler arasında anlam pratikleri yaratarak, boş zamanın vazgeçilmez temsillerini oluşturmuşlardır. İşlik ve evlik arasında sığdırılmış yaşama alternatif bir dokuyla eklenmişlerdir. Aynı zamanda kahvehaneler, kuşaklar arası hafızanın üretilmesinde ve sonraki nesillere aktarılmasında etkilidirler. Öyle ki bugün bile sözü edilen mekânlar ve bu mekânlar içerisinde varlık kazanan kültür, yerleşik bir alışkanlıkla, gündelik hayatta bireyler için "ayrıcılık olma" iddiasını üzerinde taşımaktadır. Araştırmamız kapsamında ele aldığımız kahvehane ise bu ayrıcalıklı olma iddiasını, yardımlaşma kültürü üzerinden kurgulamaktadır.

Bu araştırmanın amacı hafıza kuramı ile kahvehane olarak adlandırılan mekâna katılan bireyleri nitel araştırma tekniği olan görüşmeyi esas alarak incelemek ve şu sorulara (yer yer sondaj sorularla da destek vererek) yanıt bulmaktır: İnsanlar kahvehanelere hangi anlamı vermektedir? Geçmişe ait hangi etkenler insanların bu mekânlara katılımını artırmaktadır? Çalışma, geleneksel kültürde birlikteliğin yalnızca soyut bir gösterge olarak hafızada var oluşunu değil aynı zamanda sosyal alanda nesnel görünümünü insanların dayanışma ve sosyalleşme deneyimlerini ele alarak ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Hafıza, boş zaman, kahvehane, Deliler Kahvehanesi.

ABSTRACT

In traditional culture, coffee houses are one of the most visible areas of men in public life. Since the emergence of coffee houses, they have been socialization areas for men, far beyond being only spaces. Although it is referred to as the men's gathering venues in the past, the "Madmen Coffee House" (*the word 'mad' is used for describe the diversity of participants*) located in Fatih district of Istanbul, which is the main focus of our research, exhibits the venue of women, men and children. However, coffeehouses have been established for different names and purposes since their first establishment. In this context, they created the indispensable representations of the free time by creating meaningful practices among individuals. They are articulated with an alternative texture to the life that is fit between the work and the house. At the same time, coffeehouses are effective in producing and transferring generations of memory to subsequent generations. Furthermore, even the places that are mentioned today and the culture that is being gained within these venues carry on the claim of "privileged" for individuals in everyday life with a built-in habit. The coffeehouse, which we are exploring in our research, is building this privilege claim through the culture of beneficiary.

The aim of this study is to examine the individuals who participate in the "coffee house" by using memory theory on the basis of qualitative research technique and to find answers to the following questions by interviewing the participants: What do coffee houses mean to people? What factors in the past increase the

¹ Bu makale, 3-7 Ekim 2018'de Şanlıurfa/Türkiye'de düzenlenmiş olan 2. Uluslararası GAP Sosyal Bilimler Kongresi'nde özet bildiri olarak sunulmuştur ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, SİİRT e-posta: f.kanbir@siirt.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2094-399X.

participation of people in these venues? The study aims to reveal that the union in traditional culture is not only present in memory as an abstract indicator, but also in the social sphere by addressing the people's experiences of solidarity and socialization.

Keywords: Memory, free time, coffeehouse, Madmen Coffeehouse.

GİRİŞ

Birçok farklı disiplinin aksine sosyolojide hafızanın değerlendirilmesi görece yeni bir yaklaşım olarak ele alınabilir. Kültürün toplumsal yapıda sağladığı ayrıcalıklı pozisyon toplum içindeki kişileri aynı çerçeveye yerleştirmektedir. Bu bakımdan kültürün incelenmesi için toplum içerisindeki kişilerin hafızanın canlandırılmasında ortak temsillere yükledikleri anlam incelenmeye değerdir. Bunlardan biri olan gelenekler (Assmann, 2001: 26), kültürel anlamın devredilme ve canlandırılma biçimi olarak kültürel belleğin alanına girerler. Bu bağlamda geleneklerin üretildiği ve tüketildiği mekânlar, belleğin somut görünümünü üzerlerinde taşımaktadır denilebilir.

Araştırma hafıza kuramını bir mekânla ilişkili ele alan ilk çalışmalardan biridir. Bu yönüyle sosyoloji alanına önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada, hafızanın mekânda ve kişiler arası ilişkilerde önemli yere sahip olduğu dile getirmektedir. Mekânda kişiler, içinde buldukları gruba ait bir alan oluştururken kendi kimliklerini de tanıtıcı/tanımlayıcı bir alan açmaktadır. Böylelikle söz konusu kahvehane, hem içeriye hem dışarıya ait olarak bireyler için sosyal alanlar özelliği sergilemekte; toplumda ve kişilerarası ilişkilerde kültür yaratıcı özellik edinmektedir.

Hafıza mekânları birçok boyuta sahip, önemli buluşma yerleridir (Nora, 2006: 10). Hafıza mekânları toplumların yalnızca tarihlerini¹ ve kültürünü belirlememektedir. Bunun yanı sıra insanların gündelik hayatta iş, ev hayatları ve boş zamanlarını değerlendirmeleri ile de yakından ilişkilidir. Başka bir deyişle kahvehaneler gündelik hayatın ve boş zaman kültürünün yansıma bulduğu alanlardır. Bu alanlarda bireyler bir arada yaşamak için ortaklık kurmaktadır. Ortaklıklar tecrübe ile bir arada değerlendirildiğinde yaşantıyı olumlu veya olumsuz hale getirebilmektedir. Biz de insanlar arasında sürdürülen ortaklıklardan mekân kültürüne yerleşmiş olanları, katılımcıların görüşlerini dikkate alarak incelemeye çalıştık.

Toplum içinde yaşayan insanlar, anlamını bildikleri ya da anladıkları kelimeleri kullanırlar. Bu kolektif düşüncenin şartıdır. Kelimelere karşılık gelmeyen anı yoktur (Halbwachs, 2016: 346). Dolayısıyla toplumu (herhangi) bir yönüyle incelemeye başlamak için, kelimelerin o toplum yapısı için önemine dikkat çekilmesi gerekmektedir. Öte yandan bireysel anıların önemini kavrayabilmek ve bireysel anılardan kolektif anılara geçebilmek için de dilin kullanılması gerekir (İlhan, 2015: 1400). Burada dil, içselleştirilmiş tecrübelerin dışsallaştırılmasına ve içinde yaşanılan gruba mal edilmesine yaramaktadır. Bu bağlamda biz de nitel araştırma tekniği olan görüşmeyi dikkate alarak kahvehanelerin topluluk hafızasının oluşmasına ve kültürün sürekliliğine belirgin katkılarını ele aldık.

Araştırmanın Yöntem ve Örneklemi

Çalışmamızda kullandığımız nitel araştırma tekniğinin herkes tarafından kabul edilen tek bir tanımını yapmak güçtür. Buna rağmen genel olarak nitel araştırma, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konulmasına yönelik nitel bir sürecin izlenmesi olarak tarif edilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 39). Nitel araştırmacılar çalışılan olay ve olguları kendi ortamları içinde incelenmekte ve bu olayları ayrıntılı biçimde ve derinlemesine açıklamaya ve yorumlamaya çalışmaktadırlar (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 30). Stewart ve Cash nitel araştırma yöntemi olan görüşmeyi önceden belirlenmiş ve ciddi bir amaç için yapılan, soru sorma ve yanıtlama

¹ Fransız tarihçi Pierre Nora (1931-) 'ya göre hafıza mekânlarını kullanılabilir hale getiren şey, hafızanın olmadığı ya da tehlikede olduğu sayılıdır. Bu sayılının önüne geçmek ancak onu yeniden inşa etmekle mümkündür. Müzeler, kütüphaneler, depolar, veri bankaları vb. hafızanın mekânlarda tarihsel olarak üretilmesine ve bilgi kuramı çağına kaynaklık edebilmesine yarar. Bu bakımdan hafıza ihtiyacı ulusal tarih ihtiyacına dönüşerek, mekânda görülebilir olmuştur (Nora, 2006: 23-31). Bizim çalışmamız ise, hafızanın mekâna yansıyan bir başka boyutunu, gündelik hayatın sürdürülebilir ağırlığını, dikkate alınmıştır.

tarzına dayalı karşılıklı ve etkileşimli bir iletişim süreci olarak tanımlamaktadır (Stewart ve Cash'tan aktaran Yıldırım ve Şimşek, 2006: 119).

Çalışma kapsamında incelenen mekân İstanbul Fatih'te kurumuş ve dokuz yıl öncesine kadar Derviş Baba Kahvehanesi olarak hizmet vermiştir. Bugün ise dernek olarak faaliyet gösterdiği söylenen ve Deliler Kahvehanesi adıyla anılan bir mekâna dönüşmüştür. Çalışma yapılırken yapılan incelemelerde, kahvehane sakinlerinin yerleşik kabuldekinin¹ aksine kadın ağırlıklı olduğu görülmüştür. Çocuklar ise ihtiyaç-yardım ile ilişkili olarak bu kahvehanede bulunmaktadır. Aynı zamanda çocukların maddi ihtiyaçlarının yanında eğitimleri de kahvehaneye katılımlarını artırmaktadır.

Yüz yüze yapılan görüşme, dördü kadın ve ikisi erkek olmak üzere toplamda altı katılımcı ile 2018 yılı Ağustos ayı içerisinde gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda araştırma rastgele örneklem ile yapılmıştır. Aşağıda çalışmamızda yer alan katılımcılarımızın genel profili verilmiştir (Tablo 1):

Tablo 1: Katılımcıların Sosyo-demografik Özellikleri

Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek
Kadın	38	Lisans	Türkçe Öğretmeni
Erkek	36	Lisans	Fizik Öğretmeni
Erkek	48	Ortaokul terk	İnşaatçı
Kadın	33	Yüksek lisans	Yazılımcı
Kadın	52	Lisans	Tekstil
Kadın	36	Lisans	İşsiz

Zamanın Mekânsallaştırılması: Boş Zaman Kültürü ve Kahvehaneler

Mekân kelimesinin aslı Arapça olup “kevn”den türemiştir. Kevn kelimesi ise olmak, meydana gelmek, sonradan olmak, zamansız ve devamlı olmak, belli bir şekle girmek ve varlık gibi anlamlara gelmektedir (Bağlı, 2012: 18). Zaman ise Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde bir işin, bir oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre, vakit olarak tanımlanmaktadır.² Zamanın ne ve nasıl bir şey olduğu konusu hem felsefede hem de fizikte tartışılmaktadır. Bu bakımdan nesnel ve öznel yargıları içerisinde barındırmaktadır (Çoştu, 2015: 648). Her ne kadar bugün bu iki kavram arasındaki fark net olarak çizilse de 18. Yüzyıl bu ayrımın net bir şekle büründüğü bir yüzyıl olarak öne çıkmaktadır.

18. yüzyılda mekanik saatin icadıyla birlikte zaman uzamdan ayrılmıştır. Böylelikle zaman belli bölgeleri birbirinden ayıran bir ölçü olmaktan çıkmış ve dünyanın bütünü tek bir ölçüye sığdırmıştır (Giddens, 2010: 23). Böyle bir ayrımın gerekliliği kuşku götürmese de zamanın mekân üzerindeki etkisi de göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda zamanın mekânsallaştırması kavramsallaştırması, zamanın değerlendirilme ölçütü olarak bir mekânla ilişkili haline gönderme yapmaktadır. Burada mekân bir değerlendirme ölçütü olarak ön plana geçmektedir. Benzer bir şekilde mekânın insanlar ve olaylar üzerindeki belirleyiciliği artmaktadır. “İşlik” ve “evlik” arasına yerleştirilebilecek boş alanlar böylesi bir değerlendirme için uygundur. Boş zamanlar somut bir alan kültürüyle bir arada değerlendirilebilir. Çalışmamızda görüldüğü gibi kahvehaneler, “boş” zaman(lar)ın mekâna ait kılındığı bir görünümde bulunmaktadır.

¹ Burada yerleşik kabulde söz konusu edilen, "kahvehanelerin geçmişten beri rüşlerini ispatlamadan ölüncüye kadar erkeklerin bir araya gelerek sosyalleşebildikleri alanlar" olmasıdır.

² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b6dbd3a36c6c6.39435867 (Son Erişim Tarihi: 10.08.18)

Fransız filozof Gaston Bachelard (1884-1962)'a göre belleği canlandıran zaman değil mekândır (Bachelard'dan aktaran Bağlı, 2012: 24). Süreklilik duygusunun kökü mekânlardadır. Tarih hızlanarak bilincin geçmişle ilişkisini kesmiştir. Böylelikle bilinç için ortam etkisiz hale gelirken, mekân önemini artırmıştır (Nora, 2006: 17). Bu mekânlardan biri olan kahvehaneler, hafızanın temsil edildiği yerlerdir. Sözelimi 1554'te ilk kahvehanenin İstanbul Tahtakale'de farklı kültürel özelliklere sahip insanların (erkeklerin) buluştukları bir noktada kurulmuş olması ilgi çekicidir (Evren, 1996: 8). Kahvehaneler zaman içerisinde pek çok farklı amaçla kurulmuşlardır. Bunlardan Yeniçeri ve esnaf kahvehanesi gibi belli iş koluna mensup insanların bulunduğu, kıraathane gibi okumak temelinde kurulmuş, mahalle gibi aynı mekândaki insanları birleştiren kahvehaneler sayılabilir (Evren, 1996). Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise yapılan devrimin meşrulaştırılması için kullanılan, 1950'lerde göçün etkisiyle sosyal bir forma bürünen, 1960'lardan sonra ülkenin siyasi yapısından etkilenen, farklı kutuplaşmaların yaşandığı, 1980'lerden sonra ise her alanda olduğu gibi apolitikleşen ancak sosyal birlikteliklerin sağlandığı mekânsal araçlar halinde işlev görmüştür (Deniş, 2011: 13).

Tüm bu değişimlere rağmen kahvehaneler mekân olarak, yaklaşık beş asırdır kültürle ilişkili bir boş zaman alıcısı konumundadır. Dolayısıyla mevcudiyetleri farklı kesimden gelen insanların gündelik hayatları için alternatiftir. Bu bakımdan (boş) zamanın mekânsallaştırılması olarak kahvehaneleri ele almak mümkündür.

Bireysel ve Kolektif Hafızanın Temsil Yeri Olarak Deliler Kahvehanesi

Hafıza (bellek) yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle olan ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücüdür.¹ Her ne kadar hafıza yaygın literatürde birey odaklı, psikolojik bir kavram olarak değerlendirilse de kolektif hafızanın anlaşılabilmesinde de son derece etkili bir kavramdır. Ancak buna rağmen hafızanın saklı tuttukları ile canlandırdıkları aynı şeyler değildir. Gerek bireysel gerek de toplumsal düzeyde olsun her hatırlama, aslında "yeniden inşa" etmektir. Çünkü veri, kaydedilen bağlamla birlikte hatırlanmaz. Bunun yerine birçok bağlam devreye girer (Halbwachs, 2017: 66; Karaaslan, 2017: 28). Sözelimi geçmiş anılar bugünün deneyimleri üzerinde bağlantı kurmaya yaramaktadır. Bu bakımdan veriler temsil olarak anıldığında, her bir temsilin geçmişten bugüne uzanan somut görünümü olduğu fark edilecektir. Bu görünümlerin toplum(lar) için kültür oluşturduğu söylenebilir.

Kültürün kuralcı ve anlatsal, yönlendirici ve nakledici iki yönü, bireylere "biz" deme imkânı vererek kimlik ve aidiyet yaratmaktadır. Tek tek bireyleri bizde birleştiren, bir yandan ortak kurallar ve değerlere bağlılık, öte yandan ortak bilgi, algılayış, anılardır (Assmann, 2001: 21). Bu bağlamda kültüre ait belli bir yaşam tarzı sunması anlamında anılar kişileri bir araya getirirler. Toplumun incelenmesinde hafızayı temele koyan ilk kişi Maurice Halbwachs (1877-1945)'e göre anılar yaşamımızdaki olayları yansıttıklarında, bizi yalnızca geçmişimizle ilişkiye sokmakla kalmazlar; bize bir dönemi de anlatırlar. İnsanlar anılarını tek başlarına canlandırmazlar. Anıların birlikte gerçekleşmiş olması onları anlamlı kılmaktadır (2016: 44-5). Başka bir deyişle toplum içinde yaşayan insanların, anılarını yerleştirip yeniden bulmak için kullandıkları çerçevelerin dışında bir hafıza mümkün değildir (Halbwachs, 2016: 113).

Sözelimi hafızanın canlandırılabilmesi; diğerlerinin hafızalarıyla uzlaşması ve ortak bir temel üzerinde kurulabilmesi için aralarında yeterince temas noktası bulunması gerekir (Halbwachs, 2017: 20). Sözü edilen temas noktaları arasında insanlar kadar, insanları da içine alan mekânların sağladığı avantajlar göz ardı edilemez. Bunlardan birisi Halbwachs tarafından öne sürülen evler ve evlerin düzenlenmesinde kullanılan eşyalardır. Bu betimleme konusunda öne sürülen savlardan biri çalışmamızın öne sürdükleri ile aynı doğrultudadır. Buna göre karşılaşılan her nesne ve onun bütün içerisinde kapladığı yer bize, birçok insan için ortak olmanın bir yolunu hatırlatır (2017: 140).

¹http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b5ac3204d9e36.17303747 (Son Erişim Tarihi: 10.08.18)

Aşağıdaki iki fotoğraf,¹ (Fotoğraf 1-2) birtakım insanların, eşyaların sunduğu dekoratif tasarımlar ve kelimeler üzerinden yarattıkları ortaklığı anımsatması açısından ilgi çekicidir. Sözgelimi mekânın adı olan Deliler Kahvehanesi, ironik bir dille yanına iliştilmiş "deliler ve veliler" kelimeleri ile de genişletilecek şekilde her türlü insana ev sahipliği yaptığını göstermektedir. Bu durum günümüz klasik kahvehanelerin dışında olduklarını ispat etmek için uygun bir dokuya sahiptir. Aynı zamanda geleneksel eşyalar ve eşyaların düzenleniş biçimi mekândaki insanlara ortak bir kimlikle "biz" deme imkânı tanımaktadır.

Fotoğraf 1: Dış mekân düzenlemesi

Fotoğraf 2: İç mekân düzenlemesi

¹ Söz konusu edilen iki fotoğraf, araştırma yapılırken mekândaki insanların yoğunluk dereceleri dikkate alınarak, tarafımızca çekilmemiştir. Fotoğraflar başkalarınınca daha önce internete yüklenmiştir. Ancak mekânın kurgusuyla özdeş içeriğe sahip olduğu gerekçesiyle kullanılmıştır

https://www.google.com.tr/search?q=deliler+kahvehanesi&rlz=1C1NDCM_trTR733TR733&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKewjlluXctJndAhVRZVAKHX14CgkQ_AUICyG&biw=1366&bih=662

Biz kültürü, nesnel bir görünüme mekân düzenlemesiyle uyuşurken aynı zamanda sakinlerin kullandıkları sözcükler ile tamamlanmaktadır. Bu bakımdan sözü edilen kahvehanenin, birlikte edinilen ve sürdürülen bir geçmiş ve gelecek bağlantısı ile değerlendirilmesi gerekmektedir. Kahvehane nedir sorusuna verilen anlam bu bakımdan ilgi çekicidir. Özellikle katılımcılar sözü edilen kahvehanenin varlık gerekçesini yardımlaşma, dayanışma, eğitim ve dostluk kurma gibi değerler ile diğerlerinin farkına varmak diğerleri tarafından farkına varılmak gibi kavramlar üzerinden belirgin bir biz kültürüne sığdırıyorlar. Böylelikle de mekânın varlık gerekçesini tartışmaya yer bırakmaksızın meşrulaştırıyorlar:

“Nasıl işlediğine bağlı... Ben sadece bu kahvehane için konuşabilirim. Hani bu kahvehane için... İnsanları işte demin saydığım yardıma, ders vermeye, gönüllü hizmet etmeye başkasını görebilmeye, başkasına dokunabilmeye teşvik ediyor.” (Kadın, Türkçe öğretmeni, 38 yaşında)

“Şimdi buranın özelinde... Burası da iyilik yapmaya çalışan ya da başka şeyleri görmeye çalışan insanlar için buluşma noktası, buranın da başka amacı var. Bu kahvehanenin özellikle...” (Erkek, Fizik öğretmeni, 36 yaşında)

Modern kültürün müphem olan(lar)ı dışlamasının karşısında geleneksel kültür ötekini kendisi kabul edip onunla temas kurmaya ve yaşamaya dönüktür. Bu bakımdan çalışmamız kapsamında incelemeye aldığımız kahve, farklı insanları sorgusuz kabule ve onları anlamaya dayalıdır denilebilir. Başka bir deyişle kahvehane geleneksel hafızanın yanında olmaktadır. Öte yandan geleneksel kahvehanelerde içecek kültürünün ağırlığı görülürken, incelediğimiz kahvehanede yeme-içme konusunda birliktelik vardır. Bu birliktelik modern maddiyatçı, standartlaştırıcı ve bireyselleştirici dokunun aksine geleneksel olarak "imece usulü" ile yapılmakta ve paylaşılmaktadır. Öte yandan katılımcıların hepsi birbirini tanımaktadır. Bütün bunlar bize katılımcıların geleneksel bağlılık değerleri olan arkadaşlık, dostluk, paylaşma, yardımlaşma gibi öğelerle ilişkiyi koparmadığını göstermektedir. Bu bakımdan anlamlı bir yer bildirmesiyle kahvehane, geleneksel kültürel yapıyı tamamlamaktadır denilebilir. Aşağıdaki katılımcılarımız bu farkın, birlikte yaşamak ve sorumlu olmak gerekliliğinin yakın çevresinden başlamak üzere farkındadır:

“Burası bence Ali Abi'nin (kahvehane sahibi) bir deyimini var. Burası Nuh'un gemisi... Evet... Her tip insanın bir arada olduğu, herkesin, herkesi kabul eden, herkesin kendisi olabileceği bir yer... Burası kabul yeri yani... Nasıl anlatayım? Bence öyle...” (Kadın, işsiz, 36 yaşında)

“(Kahvehane katılımcıları arasında) Yani çoğu zaman yok, hayır ortak bi nokta yok, yani şey çok az... (Buraya eşlik eden değerler var mı dediğimizde ise) Tabi ki... Tabi ki... Ben kişisel olarak ortak (düşündüm) ama... Bi şey olarak... Yani burası herkesin yardım amacıyla geldiği ve insanları ister maddi, manevi elinden ne geliyorsa yapmaya çabaladığı bir yer...” (Kadın, işsiz, 36 yaşında)

“Paylaşım var, dayanışma var... İşte bütün mahalleye yardım var, mahalleyi tanıma var... Bi aile ortamı kurma var. Birlikte hareket etme var. İnsani değerler etrafında toplanma var. Hani farklı farklı fikirler de olsa, farklı farklı inançlar olabilir. Farklı siyasi görüşler olabilir. Burda herkesin görüşü farklı ama hiç kimsenin birbirine yani görüşünü sorması veya dinini sorması gibi bir durum söz konusu değil... Böyle bir şey yok. Dolayısıyla daha geleneksel kültür, birlikte yaşama, (ortamdaki bir başka kişi araya giriyor) evet Hristiyan da olabilirsin, dinsiz de olabilirsin...” (Kadın, yazılımcı, 33 yaşında)

“Aslında geleneksel kültüre evet diyebiliriz. Yani daha mahalle kültürü, şey kültürü... Taşra kültürü... Daha aile kültürü belki... İşte daha insani değerler üzerine kurulu bir kültür...” (Kadın, yazılımcı, 33 yaşında)

“Hani burda mahalleliyi, mahalleyi tanıma var. Ve mahalleye destek var. Mahalleye yardım var. İhtiyacı olana koşma var.(Burası bir mahalle kahvehanesi mi diye sorduğumuzda) Aslında tam olarak öyle değil... Çünkü burası bir dernek çatısı altında bir yer kahvehane... Yani derneğin kahvehanesi burası... Mahalle kahvehanesi karşısı... Aynen... Burası mahalle kahvesi değil... Burası bir derneğin kahvesi... Bu mahalleye kurulmuş, bu mahalleye hizmet etmek için açılmış bir

kahvehane... Ama burada hiç kimse bu mahalleden, tam olarak bu mahalle... Birkaç kişi hariç değil evet... Bu mahalleli olanlar var. Burası mahalle kahvehanesi değil... Burası bir kültür belki yaratmak için, mahalleye hizmet etmek için oluşturulmuş bir kahvehane yani... (Kadın, yazılımcı, 33 yaşında)

Aynı zamanda katılımcılar, bahsi geçen kahve ile diğer kahveler arasında direk bir olumsuzlama olmadan sınır çekiyorlar. Hatta denilebilir ki söz konusu mekân artı ve eksi, iyilik ve kötülük gibi zıt kavramsallaştırmalarla üstün tutulmaktadır:

"Burası tabi kahvehane kelimesiyle bana göre farklı geliyo... Hani kahvehane kelimesi benim bildiğim eski, erkeklerin gittiği, oturup da sohbet ettiği yerler biliniyo... Ama burası bir yardım kuruluşu gibi... Yani... Bence biraz daha anlam katılması lazım. Bi kahvehane tam değil yani... Artısı çok yani çok artısı var ama." (Kadın, tekstil, 52 yaşında)

"Onlar orda (erkeklerin topladığı kahvehaneler kastediliyor) oturuyorlar, sohbet ediyorlar. Duygusal bir beraberlik paylaşıyorlar. Burda bir de bunun yanında yapılan bi iyilikler var. Kötülük var mı bunun içinde? Hayır, yok..." (Kadın, tekstil, 52 yaşında)

Bu konuya katılımcılarımızdan birinin kahvehaneye olumlu anılar kadar olumsuz anıların da canlandırılmasında araç temelli yaklaşımı örnek verilebilir. Katılımcımızın "gerçek ihtiyaç nedir" konusunda yaptığı çözümleme, tüketim toplumunun yaratılarının karşısında bir konumdur. Tüketim günümüz aşırı üretim toplumunun en önemli sahip olma biçimidir. Tüketilen şeyin geri alınması mümkün olmadığı için bu durum, korku duygusunu azaltmaktadır. Ancak tüketilen şey aynı zamanda tatmin edilmezliği de beraberinde getirir. Bu durum sürekli sahip olmayı gerekli kılarak, insanları huzursuz kılmaktadır (Fromm, 2017: 48-9). Diğer taraftan tüketim sanayi sonrası toplumun başat bir tanımlayıcısı olarak yok etme ile yakından ilişkilidir. Günümüzde her şey yok oluşa göre üretilir (Baudrillard, 2013: 43-4). Görüldüğü üzere tüketim kültürünün üzerine yerleştiği sahip olmak beraberinde yok oluşu getirmektedir. Öyle ki söz konusu edilen tüketim ile eşyalar kadar insanlar ve onların yarattığı değerler de içeride erimektedir. Bütün bunların karşısında söz konusu edilen kahvehane, insanları başkalarının ihtiyaçları konusunda duyarlılığa sevk etmektedir. Böylelikle insanlar kendileri dışında bir dünyayı ve onun gereksinimlerini karşılamaya çalışarak (üreterek) manevi var oluşlarını olumlamaktadırlar:

"Ben 2,5 aydır burada gönüllüyüm. Vallahi olumlu, kendime dert edindiğim birçok şeyi aslında dert olmadığını... İhtiyaç olarak düşündüğüm maddi manevi birçok ihtiyacın aslında ihtiyaç olmadığını... Böyle küresel insanların, medyanın, oyun, buyun bize hem maddi olarak hem de manevi olarak tüketmeye, sürekli tüket, tüket, tüket ve al, paylaşma! Yani onları sorguladığım bir yer... Manevi olarak bana çok katkı sağladı. İhtiyaç hissettiğim birçok şeyin aslında ihtiyacım olmadığını... İhtiyacım olmadığını düşündüğüm şeylerin aslında ihtiyacım olduğunu öğrendim burada olumlu olarak... Olumsuz olarak, olumsuz alarak aslında bir şey yok yani..." (Kadın, işsiz, 36 yaşında)

Aşağıdaki katılımcımız çok sık ikili ayrımlara yönelerek mekânı tanımlamaktadır. Buna göre dışarı-içerisi konusunda yaptığı ayrımla, kahvehanelerin her zaman olumlu özellikler taşımadığını vurguluyor. Aynı zamanda mekân olarak iyilik-kötülük, güzellik-çirkinlik gibi kavramlar ile duygusal anılar üzerinden temsiller geliştirmektedir. Buna göre yaşamayı öğrenmek ancak bu anıların tazelenmesi ve başkalarıyla bir arada olmayla tamamlanabilmektedir. Öyle ki bu tazelenme ile varlık olarak aidiyet bulma dostluk, arkadaşlık, insana yardım gibi değerlerle tamamlanmaktadır:

"Bu mekânsa bir kültür yaratır. (Açar mısınız dediğimizde) Aklınıza ne geliyorsa... Mesela şöyle bir olay var. Burda yaşadığınızı öğrenebiliyorsunuz. Yani şöyle bir olay var. Yıl... Yılların verdiği boşa zamanları keşke böyle bir yerde takılıp da harcasaydım diyorsunuz. Çünkü burada iyilik var. Burda güzellik var. Yani burada insana yardım var. Dostluk var. Arkadaşlık var. Yani en azından kötülük yok yani... Ama dernek altındaki kahvehaneler için diyorum. Dernek altında konuştuğum şeyleri söylüyorum size. Ama dışarki kültüre çıkarsak... Asla! Orda kötülük var." (Erkek, inşaatçı, 48 yaşında)

“Yalnızca iyi gününde değil kötü günde de yanında olmak” geleneksel kültürün vazgeçilmez deyişlerden biridir. Bu deyiş giderek maddiyatçı bir dünyayla ilişkili hale geldiğimiz günümüz tüketim dünyasında, kahvehaneye katılım için etkin bir dayanak olabilmektedir. Tüketim bir etiket haline gelerek, çağın teknolojisinin sağladığı birikimle diğerleriyle temassız ilişkide bulunan kişiler için ayrıcalık sunabilmektedir. Katılımcılarımız bu durumun farkında olarak manevi bir tamamlayıcı olarak bulunduğu kahvehaneyi sahiplenmektedir:

“Mesela ben burdan psikolojimi, psikolojim bozuldu benim burdan. Burdaki bütün herkes bana ellen yardım ettiler yani. Maddi manevi... Şey maddi değil manevi yani... Benim kötü günümde yanımda oldukları için buradayım yani.” (Erkek, inşaatçı, 48 yaşında)

Toplumsal hafıza günlük hayattaki düşünce, davranış ve eylemlerimizi belirleyen, sınırlayan ya da anlamlandıran bir referans kaynağı olarak kimlik ve kültür kodlarımızın bulunduğu bir tahayyüldür (Çelik, 2017: 63). Bireysel ve kolektif bellek birlikte hareket ederek, grubun üyelerine sadece hatırlamayı değil, grupları ve üyelerini de hatırlama eylemiyle eş zamanlı kurmayı da öğretmektedir (Olick, 2014: 194). Dolayısıyla hafızanın oluşturulması ve sunumu başkalarıyla iletişimi varsayar. Katılımcılarımızdan biri savaştan kaçarak ülkemize sığınan çocukları topluma dâhil etmek için toplumsallaşmanın yanı sıra eğitimin değer oluşturmada koşulsuz varlığını önceliyor. Bununla aynı ortamda bulunan insanlar arasında bağın zorunluluğunu göz ardı etmiyor: *“Ben buraya gelip bir değer yaratmaya çalışıyorum. Çocuklarla genelde çalışıyorum. (Nasıl bir değer diye sorduğumuzda) Çocuklara toplumun içerisinde birlikte hareket etmeyi öğretmek diyelim. Suriyeli mülteci çocuklara...”* (Kadın, yazılımcı, 33 yaşında)

“Kültür için ayrıcalıklıdır diyebilirim. Kesinlikle diyebilirim. Çünkü farklı bir kültür var. Bu kültürü de çocuklarımıza da vermek gerekiyor diye düşünüyorum. Çünkü artık günümüzde hani sadece dediğin gibi teknolojik şeylere bakmaktan, bilgisayarı telefonda ne bileyim, notebooktu... Onlara bakmaktan çevresindeki yardıma ihtiyacı olan insanları göremedikleri için, onlardan haberdar olmadıkları için çocuklar seysiz büyüyorlar. Dolayısıyla çocuklarımızı da bence buralara yönlendirmemiz gerekiyor.” (Kadın, tekstil, 52 yaşında)

Yukarıda söz konusu edilen durum gerçekleştirilirken sadece nesnel değil, başka katılımcılarımızın da onayladığı gibi, insanlar arası duygusal yoğunluk dereceleri de göz ardı edilmemektedir. Bu bakımdan diğerine destek vermek karşılığında onlardan da destek bulmak anlamına gelebilmektedir. Aşağıdaki katılımcımız bu durumu "aile olmak" olarak kodlamaktadır. Böylelikle aile olmak gelecek nesilleri yetiştirmek için olduğu kadar başkalarına karşı sorumluluk da geliştirmeyi gerektirmektedir. Bu bağlamda bir diğer katılımcımıza göre birine dokunmak, diğerini tanımak ve onun tarafından tanınmak hayata bir şeyler katmak demektir.

“Biz burada duygusal olarak bir aradayız. Bi yardım amacıyla bir aradayız. Şu anda bi duygusal alışveriş maksadıyla bir aradayız.” (Kadın, tekstil, 52 yaşında)

“İnsan olmak, koşulsuz kabul görmek, birbirini desteklemek... Destek vermek, destek almak... Aile olmak... (Bunun yaşadığımız kültürle alakası var mı dediğimizde) Var tabi...” (Kadın, yazılımcı, 33 yaşında)

“Şimdi burada bir sürü etkinlikler yapıyoruz biz. Bu etkinliklerin içerisinde farklı insanlarla tanışıyoruz. O insanlarla bir şeyler paylaşıyoruz. Kendi çok özelimizi paylaşıyoruz zaman zaman. Hiç tanımadığım bi insana dokunuyorsun, o insan sana dokunuyor senin hayatına bi katkı sağlıyo... Aslında bu belki yabancılaşmayı, sosyal yabancılaşmayı veya o izolasyonu kişisel olarak izolasyonu ortadan kaldırıyor. Ee... Sokakta gördüğün herkesin senin gibi olduğunu... Farklı sosyokültürel çevreden de gelse aslında herkes insan... Herkes senin gibi... Ve onlarla iletişim kurabileceğin farklı farklı pek çok insanla diyelim... Farklı sosyokültürel, ekonomik olarak da farklı statülerden pek çok insanla iletişim kurabileceğin ve vakit geçirebileceğin ve bir şeyler paylaşabileceğin hem onun hayatına bir şeyler katabileceğin hem kendi hayatına da birşeyler katabileceğin bir yer burası...” (Kadın, yazılımcı, 33 yaşında)

Aristoteles'e göre "Hafızanın konusu geçmiştir" (Aristoteles'ten aktaran İlhan, 2015: 1399). Kolektif bellek ise, kimliğimizi şekillendiren faal bir geçmiştir (Olick, 2014: 180). Başka bir deyişle hem bireysel hem de kolektif hafızanın oluşturulması için deneyim gereklidir. Dolayısıyla aşağıdaki katılımcımızın hafızasını ilk kez tanımladığı kendisini seyrettiği ve ait hissederek tanımladığı yer olarak kahvehaneyi göstermesi bir hayli ilgi çekicidir: "Burası benim için kendimi seyrettiğim bir yer... (Bunu biraz açabilir misiniz dediğimizde) Yani mesela burada hiç, ilk defa benim böyle bir yerde deneyimim oldu. O yüzden kendimi hiç bu şekilde böyle görmemiştim. Ne kadar özverili, özverimi görüyorum mesela buraya geldiğimde. Ait olma hissini görüyorum ve hani bir şeyleri yaparken nasıl diyim sanki olması gereken şeyin içindeyim. İlk defa böyle kendimi çok ait hissediyorum." (Kadın, işsiz, 36 yaşında)

Dikkat edilirse incelediğimiz kahvehanenin katılımcıları, kahvehaneyi tarif ederek içeride bir kültür yaratmaktadırlar. Bu yarattıkları "içeride olma kültürü"yle mekânı meşrulaştırmakta ve kendilerine ait kılmaktadır. Dolayısıyla yardımlaşma esasında kurulmuş ve bir dernek gibi faaliyette bulunan kahvehane her türlü insanı içine alarak dışarıyı içeriye, içeriyi dışarıya aşına kılmıştır denilebilir. Böylece katılımcılarımız, duydukları pasifleştirici boşluk hissini yok ederek, boş zamanlarını olumlu ve etkin bir hale getirmektedirler.

SONUÇ

Hafıza birey için olduğu kadar aynı grup içerisindeki insanları da farklı yönlerle bir araya getirir. Bu bakımdan hafızanın görülebilir temsilleri ile hafızada canlanış biçimleri arasındaki diyalektik bağ dikkate değerdir. Bu bağlamda çalışmamız, aynı kültürün içerisinde yer alan çeşitli insanların kahvehaneyi paylaşmaktaki amaçlarının kendine ile başkalarına yolculuğun ortak anı yaratmadaki bağlayıcı sorumluluğunu ortaya çıkarmıştır. Öte yandan bu bağlayıcılık hissi bir zorunluluk değil bilakis ait olmak ve sorumluluk almakla tamamlanmıştır. Dolayısıyla çalışmamızda bahsi geçen kahvehane bir kültürel yaşantı yaratması ve kültürel yaşantının olumlayıcı özelliklerini bir araya getirmesi nedeniyle ayrıcalıklı olma iddiasını doğrulamaktadır.

Toplum içinde değerli olmak ön kabulü ancak diğerleri için de anlama sahip olduğu savıyla desteklenebilir. Bu bağlamda Deliler Kahvehanesi diğer kahvehanelerin aksine insanı pasifleştirerek rahatlatma eğiliminin aksine diğerleri ile aktif bir katılımı öne sürmektedir. Bu durum bahsi geçen kahveyi birey olarak yalnız olmadığımız, diğerleri ile onlara sağlanan olanaklarla insani olanın keşfine olanak tanıdığı savına bizi yöneltmektedir. Dolayısıyla katılımcılarımız içsel bir ayıklanma sonucu topluma ait olmanın vazgeçilmez temsillerini göz ardı etmemektedir. Bununla birlikte mekâna yönelik dekoratif tasarımlar bize, tasavvuf kültürünü anımsatmakta, kişinin kendine yolculuğu ile ayıklanmasının yolunu açmaktadır. Dolayısıyla her iki halde de hem başkaları hem de mekâna ortaklık yaratmak ile kişi kendi olanı keşfetmektedir. Bu bakımdan çalışmamızın temel konusunu oluşturan hafıza, mekânsal/kültürel belleğin somut ve soyut görünümünü üzerinde taşımaktadır denilebilir.

KAYNAKÇA

- Assmann, Jan, *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, (Çev.:A. Tekin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.
- Bağlı, Mazhar, "Modern Ontolojik Güven Bağlamında İnsan ve Mekân/Ev (Hâne): Bir Mekân Sosyolojisi Denemesi", (Ed: A. Can), *Teori İle Pratik Arasında Mekân*, Şehir Yayınları, İstanbul 2012, ss.13-39.
- Baudrillard, Jean, *Tüketim Toplumu: Söylenceleri/Yapıları*, (6. Basım), (Çev.: H. Deliceçaylı, F. Keskin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013.
- Çelik, Celaleddin, "Toplumsal Hafızanın İnşasında İsimler", *Sosyoloji Divanı*, 5(10), Temmuz Aralık 2017, ss.63-75.
- Deniş, Halil Emre, "Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Kahvehaneler: Sosyal ve Siyasal Yaşamın İncelenmesi", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:27, Kasım-Aralık 2011, 1-16.

- Doğu, Tuba, Melis Varkal Deligöz, "Hafıza Kutusu: Bir Kentsel Kolektif Bellek Deneyi(mi)", *Megaron* 2017; 12(4): 545-552.
- Fromm, Erich, *Sahip Olmak ya da Olmak: İki Varoluş Biçimi Üzerine Bir İnceleme*, (2. Basım), (Çev.: A. Arıtan), Say Yayınları, İstanbul 2017.
- Giddens, Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, (4.Basım), (Çev: E.Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010.
- Halbwachs, Maurice, *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*, (Çev.: B. Uçar), Heretik Yayınları, Ankara 2016.
- Halbwachs, Maurice, *Kolektif Hafıza*, (Çev.: B. Barış), Heretik Yayınları, Ankara 2017.
- İlhan, M. Emir, "Gelenek ve Hatırlama: Belleğin Kültürel Olarak Yeniden İnşası Üzerine Bir Tartışma", *Turkish Studies*, Volume 10/8 Spring 2015 Ankara, p.1395-1408.
- Karaaslan, Faruk, "Hafızanın Sosyo-Psikolojik Bağlamı", *Sosyoloji Divanı*, 5(10), Temmuz-Aralık 2017, ss.25-36.
- Nora, Pierre, *Hafıza Mekânları*, (Çev.: M. E. Özcan), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.
- Olick, Jeffrey K., "Kolektif Bellek: İki Farklı Kültür", (Çev.: M. Güneşdoğmuş), *Moment Dergi (Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi)*, 1(2): 175-211.
- Yıldırım, A., Şimşek, H., *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (6. Basım), Seçkin Yayıncılık, Ankara 2006.